

מראות הצובאות

פירוש אלשיך

לספר

יואל

מאת

רבי משה אלשיך

מהדורה מעוצבת

עיצוב: זהבה גרליץ

דעת

ירושלים תשע"ט

2.....	פרק א
9.....	פרק ב
22.....	פרק ג
25.....	פרק ד

פרק א

א דבר-ה' אשר היה אל-יואל בן-פתואל :

ב שמעו-זאת הזקנים והאזינו כל יושבי הארץ ההייתה זאת בימכם ואם בימי אבותיכם :

ג עליה לבניכם ספרו ובניכם לבניהם ובניהם לדור אחר :

ד יתר הגזם אכל הארבה ויתר הארבה אכל הילק ויתר הילק אכל החסיל :

ה הקיצו שכורים ובכו והילילו כל-שתי יין על-עסיס כי נכרת מפיקם :

ו כי-גוי עלה על-ארצי עצום ואין מספר שניו שני אריה ומתלעות לביא לו :

ז שם גפני לשמה ותאנתי לקצפה חשף חשפה והשליך הלבניו שריגיה :

ח אלי כבתולה חגרת-שק על-בעל נעוריה :

ט הכרת מנחה ונסך מבית ה' אכלו הכהנים משרתי ה' :

י שדד שדה אבלה אדמה כי שדד דגן הוביש תירוש אמלל יצהר :

יא הבישו אכרים הילילו כרמים על-חטה ועל-שעורה כי אבד קציר שדה :

יב הגפן הובישה והתאנה אמללה רמון גם-תמר ותפוח כל-עצי השדה יבשו :

כי-הביש ששון מן-בני אדם :

(א) דבר ה' אשר היה כו' (ב) שמעו זאת וכו'. הנה אומרו בזקנים שמיעה וביתר המון העם האזנה, וידוע ששמיעה מרחוק והאזנה מקרוב כמאמרם ז"ל על הפרש שבין מאמר משה באומרו האזינו השמים וכו', למאמר ישעיה האומר שמעו שמים כו', ובזה יתכן כי למה שמן הסתם זקנים אשר ארכו להם הימים בעולם הזה, לא יבצר מראות אי זה פעם באורך ימיהם מציאות מכת ארבה או חסיל ודומה למו, מה שאין כן בצעירים מהם לימים, על כן [רצה] הנביא להשמיע אם ראו כמכה זו בימיהם, אשר כבר ראו מציאותה לא יטו אוזן בעצם לשמוע, כי לא יפלא כל כך בעיניהם, אך המון הבחורים אשר מן הסתם לא ראו להיות הדבר חדש ומתמיה, יטו אוזנם בעצם ויתקרבו לשמוע יותר מהזקנים, על כן בזקנים אמר לשון שמיעה, ובהמון הצעירים מהם לימים אמר, והאזינו כל יושבי הארץ.

ולבוא אל ענין המקראות נשים לב:

א. אל אומרו (ב) ואם בימי אבותיכם, והצודק הוא יאמר או בימי אבותיכם ולא לשון ואם.
 ב. ועוד כי מהשאלה יראה שאפשר הוא שהייתה כן כי על כן הוא שואל, ואם כן איך יאמר (ג) עליה לבניכם ספרו. והלא אם כזאת בימיהם או בימי אבותיהם, למה עליה יספרו ולא על הקודמת,
 ג. וגם למה ממשיך הסיפור עד ארבעה דורות.

[חזור לעמוד השער](#)

ד. **ועוד אומרו (ד) יתר הגזם כו' יתר הארבה כו'**. יאמר כי היו ארבעה גזם וארבה וכו' וידוע הוא, כי כל אחד אוכל שיירי הקודם.

ועוד למה מתחיל לבכות היין קודם לדגן שהוא עיקר וכולל, ולמה מחלק שותי היין לשנים, **שכורים ושותי יין**.

ועוד שמתחיל ביין ויוצא בגפן ותאנה, כאומרו שם גפני לשמה ותאנתי לקצפה.

ועוד אומרו אלי (ח) כבתולה חגורת שק וכו' אל מי חוזר, אם על **השכורים ושותי יין** שהזכיר, או על **הכהנים** שמזכיר אחרי כן, אם על הנזכר הרי אמר לשכורים שיבכו ולשותי יין שילילו, ואם אלי הוא פירוש אל הבכי או אל היללה, מיד באומרו **והלילו** היה לו לומר אלי כבתולה כו'.

ועוד מה דמות יערוך למו **לבתולה חגורת שק כו'**.

ועל פי דרכנו נשית לב איך יקרא **בעל**, אם עדיין היא בתולה, ואם חוזר אל הכהנים אם כן לא היה לו לומר אחר כך **(ט) אבלו הכהנים**, כי מלת אבלו מיותרת, כי אם יאמר **הכהנים וכו'** ויחזור אל אומרו **אלי כו'** למעלה, או סמוך לאומרו על **בעל נעוריה** היה לו לומר **הכהנים כו'**, ואחר כך יאמר **הכרת מנחה כו'** שהוא הסדר הצודק בעצם.

ועוד אומרו (י) שדד שדה אבלה אדמה שדד דגן, למה אינו מייחס חסרון הדגן אל אוכליו, כאשר עשה ביין אל שותיו, כי אם אל השדה והאדמה.

ועוד למה חוזר להזכיר **תירוש** עתה, אחר הדגן כיון שהוזכר כבר בפני עצמו.

ועוד למה כלאחר יד מזכיר את **היצהר** אחר **התירוש**, ולא הזכירו בפני עצמו כעסיס.

ועוד אומרו הובישו איכרים והילילו כורמים על חטה ועל שעורה, האם לא היו אוכלים רק **איכרים וכורמים**, והיה לו לומר כל אוכלי לחם כאומרו **כל שותי יין**,

ואם אומרו כורמים אינו אלא על מה שמפרש אחר כך **הגפן הובישה**, אם כן אחר שייחס הדבר אל **הכורמים**, למה ייחסו אחר כך אל **הגפן** בעצמו.

ועוד אומרו רמון גם תמר ותפוח כל עצי השדה יבשו, למה יזכיר פירות שאינן עיקר המזון.

א דבר-ה' אשר היה אל-יואל בן-פתואל :

ב שמעו-זאת הזקנים והאזינו כל יושבי הארץ ההייתה זאת בימיכם ואם בימי אבותיכם :

ג עליה לבניכם ספרו ובניכם לבניהם ובניהם לדור אחר :

ד יתר הגזם אכל הארבה ויתר הארבה אכל הילק ויתר הילק אכל החסיל :

אמנם הנה הקשו ז"ל על פסוק אשר כמוהו לא נהייתה ואחריו לא תוסיף, האמור בארבה של מצרים והלא בימי יואל היה, ותירצו כי שם היה ארבה בלבד וכמוהו לא היה במין אחד, אבל בימי יואל היו מינים הרבה, ואפשר שאין המקרא חסר כלום וגם זה הנביא דבר, והוא שאומר **(ב) שמעו זאת כו' ההייתה זאת כו'**, ההייתה זאת **בימיכם** בלשון תימה, כי ודאי לא

הייתה כזאת, ואם הייתה בימי אבותיכם שהוא במצרים ותשיבוני על תמיהתי אינו דומה, עם כל זה **עליה לבניכם ספרו**, ולא תמנעו מלספר על זאת מפני של מצרים, כי אדרבה **עליה** בלבד **לבניכם ספרו**, כי נפלאותה זאת.

כי גם שהתורה העידה שכאשר **כמוהו לא נהייתה וכו'**, כי פה היו ארבעה מינים, כי **(ד) יתר הגזם אכל הארבה ויתר הארבה אכל הילק ויתר הילק אכל החסיל**, כלומר, מה שאין כן אשר הייתה בימי אבותיכם שלא הייתה כי אם מין אחד בלבד.

ולא עוד כי אם פלא שני והוא, כי כל מין היה יכול לאכול הכל והיה משאיר לבא אחריו, שזה יורה כי בהשגחה מאתו יתברך נהיה הדבר, וזה אומרו **יתר** יתר בכל מין, כי כל אחד היה מותר לחברו, ואפשר כי לעומת הארבעה מינים אמר ידיעתה בארבעה דורות יושבי הארץ, המגידיים לבניכם שילדו אחרי זאת, ובניהם לבניהם שהוא דור שלישי ובניהם לדור אחר שהוא דור רביעי.

ה הקיצו שכורים ובכו והילילו כל-שתי יין על-עסיס כי נכרת מפיכם :
ו כי-גוי עלה על-ארצי עצום ואין מספר שניו שני אריה ומתלעות לביא לו :
ז שם גפני לשמה ותאנתי לקצפה חשף חשפה והשליך הלבינו שריגיה :
ח אלי כבתולה חגרת-שק על-בעל נעוריה :
ט הכרת מנחה ונסך מבית ה' אכלו הכהנים משרתי ה' :
י שדד שדה אכלה אדמה כי שדד דגן הוביש תירוש אמלל יצהר :
יא הבישו אכרים הילילו כרמים על-חטה ועל-שעורה כי אבד קציר שדה :
יב הגפן הובישה והתאנה אמללה רמון גם-תמר ותפוח כל-עצי השדה יבשו
כי-הביש ששון מן-בני אדם :

ואמר **(ה) הקיצו שכורים ובכו כו'**. לומר הלא בשרתי אתכם שתספרו לבניכם, ובניכם לבניהם שיורה שעם היות בזה רעב גדול עם כל זה לא תמותו ברעב, כי אם תישארו ותספרו לדורות הבאים, והוא כאשר יבוא אחרי כן, כי חזרו וזרעו בניסן והוא יתברך נתן להם את המורה לצדקה, על כן אמר **הקיצו שכורים ובכו והילילו כל שותי יין**, והוא בשום לב כי באומרו **שותי יין** נראה שיש מיוחדים לכך, על כן אומר כי הנה על פסוק **תנו שכר כו'**, אמרו רז"ל לא נברא יין אלא להאכיל הרשעים שכר מצותיהם ולנחם אבליים, שנאמר **תנו שכר לאובד** אלו הרשעים השכורים, **ויין למרי נפש** אלו האבליים.

ונבוא אל הענין אמר, מי שיש להם לדאוג בעצם הם שני סוגים, שתייחד להם היין,

על הרשעים השכורים אמר **הקיצו שכורים ובכו** כי מתן שכרכם איננו, ועל אשר נתייחד להם היין אך לא להשתכר והם האבלים, אמר **הילילו כל שותי יין**, כי על ידי היין הייתם מתבטלים מליילל, עתה **הילילו** על עסיס כי נכרת מפיכם.

ושמא תאמרו, כי השתא הכא לא יהיה יין יהיה השנה הבאה, ואיך תאמר **כי נכרת מפיכם** שתראה הכרתה החלטית.

ועוד, כי הלא גם נכרת **הדגן** וילילו כל אוכלי לחם, לזה אמר דעו כי אינו דומה **(ו) כי גוי עלה על ארצי עצום כו'**. ומה היה עצומו הלא הוא שאינו כמו שעשה לדגן, שהשחיתו ועדיין אפשר לשוב ולזרוע בו כאשר היה, כי אם שביטל הגפנים לגמרי.

כי הנה **(ז) שם גפני לשמה**. אשר לא תתן עוד פריה, ועד שוב לנטוע גפנים אחרים ושלש שנים יהיה להם ערלים, וגם ברביעי וחמישי מעט מזער הוא, נמצאו בטלים משכרות כמה שנים, על כן יבכו וילילו יותר מעל דגן.

והנה עדיין היה מקום לומר כי **לסוג הראשון** שהם **השכורים** הלא נשאר להם שכרות, שהוא בדבלה קעילית שגם עליה כיון יתברך, על שכרות עבודת הכהן ודיינות הדיין, לזה אמר **ותאנתי לקצפה** ופירש מה שעשה לתאנה הוא, כי **חשוף חשפה והשליך** כל קליפות אילן וענפיו, באופן שייבש האילן לגמרי, ומה שעשה בגפן הוא כי **הלבינו שריגיה** עד אשר לא תצלח עוד לעשות פרי, ואחר אומרו מה שהרגישו **שכורים ושותי יין** על העדר גפן ותאנה, אמר הנה יש טעם אמתי וכולל לכל איש ישראל, כעם ככהן והוא הטעם האמתי, והוא אשר דעה חסר הוא המרגיש העדר הטוב על הנוגע אל קונה.

והענין כי **(ח) הבתולה החוגרת שק על בעל נעוריה**. אשר ארש אותה ולא לקחה, הלא אין לומר שעל הנאת גופה שהייתה נהנית היא מייללת, כי עדיין לא בא עליה כי עודנה בתולה, אך יללתה איננה כי אם על היותו **בעל נעוריה**, כי הוא בן זוגה מאז היו למעלה, ואחר בואן אל העולם וארש אותה, שהוא על הנוגע אל הנפש, כי הן לאחדות אשר חיברם היוצר מתחילה, ובהיפרדם נפגם חיבור נפשותם, והוא דבר נוגע אל ה' כי ממנו חוצבו, וזהו **אלי** שהוא האלי שראוי לעשות על גפן ותאנה, הלא היא כאשר תעשה הבתולה על בעל נעוריה, שלא תעשה על הנאת גופה רק על הנוגע אליו יתברך כך ראוי לעשות.

והוא כי על כי **(ט) הַכֶּרֶת מנחה ונסך מבית ה'**. על ידי העדר הגפן ותאנה אין ענבים בגפן ואין תאנים בתאנה, להוליך ביכורים מנחה לה' וגם לא נסך מהיין, על כן ראוי ליילל ולא על העדר הנאת הגוף כשכורים ושותי יין, שיילילו על העדר הנאתם, ולא בלבד על ישראל אני

מתריע כי אם גם על הכהנים, והוא כי הנה **אבלו הכהנים** על זאת אך הוא אבילות בעלמא, ואין ראוי לחמם היללה שתהיה **אלי כבתולה נו'**.

(י) **שדד שדה אבלה אדמה וכו'**. עתה בא לגלות כל האמור אשר כתבנו, כי על אכול הגזם והארבה גפן ותאנה היה הצער גדול, מה שאין כן על הדגן עם היותו עיקר, שהוא כי גם שאכלו מה שבשדות היה להם מה לאכול באוצרות, וגם היה אפשר לשוב לזרוע כאשר עשו בניסן, מה שאין כן ביין ותאנים, כי **חשוף חשפה והשליך הלבינו שריגיה** ויבשו גפנים ואילנות לגמרי.

ולבוא אל הענין עשה כמתמיה ואומר, הנה כאשר **שודד שדה** ששדדו שדה אחד אז אין רע לגמרי, כי אין זה כי אם **שאבלה אדמה** ההיא שלא הועילה לבני אדם, כענין דרכי ציון **אבילות נו'**, אבל כאשר **שדד דגן** לגמרי, שהוא כל השדות לגמרי כאשר היה אז בארבה, הנה הרעה כל כך גדולה כי אין צריך לומר שהוביש דגן, כי אם אפילו **התירוש והיצהר** גם שלא היו נשחתיים גם הם, על ידי מה **ששודד דגן הוביש תירוש אומלל יצהר**, כי מה טובם אחר שלחם אין, ויעזוב איש תירוש ויצהר וילך אל ארץ אשר ימצא לחם, כי בלעדו תירוש ויצהר לאין דומים, כלומר, ואם כן אפוא אנה אני עוזב שידוד דגן ודואג על תירוש לבדו ככל האמור, הלא הוא, כי על שידוד דגן אין השיברון כולל.

כי אם (יא) **הובישו איכרים הילילו כורמים על חטה ועל שעורה**. ולמה לא יבושו כל העם מקצה כי אם האיכרים, הלא הוא כי הם אין לחמם לנפשם, אלא אריסותם שנוטלים בעת הקציר ועתה איננו, כלומר אך בעלי השדות לא יחסר להם לאכול עד שיזרעו, כי רוב תבואות להם הוא, וכן הכורמים שאמרתי **הילילו כורמים**, הוא על כי (יב) **הגפן הובישה והתאנה אומללה**. לגמרי, ואין להם שכר אריסות שהוא לחמם לנפשם, מה שאין כן לבעלי הכרמים שלא יבצר להם מה לאכול ממקום אחר בצד מה.

ושמא תאמרו, ולמה אני מזכיר **רמון ותמר ותפוח וכל שאר עצי השדה**, שאכל אותם גם כן הם הגזם והארבה נו', הלא הוא, כי אין לבכות רק על העדר מזון שהחיים תלויים בו, כי **רמון גם תמר וכו'** אין העדר, רק העדר עידון וששון לא העדר מחיה, וזה אומרו **רמון גם תמר ותפוח כל עצי השדה יבשו** אין לבכות על אלה, כי העדרם אין רק **כי הוביש ששון מבני אדם**, ואין מייללים על העדר ששון ועידון רק על העדר מחיה.

יג חגרו וספדו הכהנים הילילו משרתי מזבח באו לינו בשקים משרתי אלהי
כי נמנע מבית אלהיכם מנחה ונסף :

יד קדשו-צום קראו-עצרה אספו זקנים כל יושבי הארץ בית ה' אלהיכם וזעקו אל-ה' :
 טו אָהָה לַיּוֹם כִּי קָרֹב יוֹם ה' וְכִשְׁד מִשְׁדֵי יְבוּא :
 טז הֲלֹא נִגְדַּד עֵינֵינוּ אֲכַל נִכְרַת מִבֵּית אֱלֹהֵינוּ שְׂמִיחָה וְגִיל :
 יז עָבְשׁוּ פְרֻדוֹת תַּחַת מְגַרְפְּתֵיהֶם נִשְׁמוּ אֲצֵרוֹת נִהְרְסוּ מִמְּגָרוֹת כִּי הִבִּישׁ דָּגָן :
 יח מֵה-נֶאֱנַחָה בְּהִמָּה נִבְכּוּ עֲדָרֵי בָקָר כִּי אֵין מִרְעָה לָהֶם גַּם-עֲדָרֵי הַצֹּאן נֶאֱשָׁמוּ :
 יט אֲלֵיךְ ה' אֶקְרָא כִּי-אֵשׁ אֲכָלָה נְאוֹת מִדְּבַר וְלִהְבֵּה לִהְטֵה כָּל-עֲצֵי הַשָּׂדֶה :
 כ גַּם-בְּהֵמוֹת שָׂדֶה תַעֲרוֹג אֲלֵיךְ כִּי יִבְשׁוּ אֲפִיקֵי מַיִם וְאֵשׁ אֲכָלָה נְאוֹת הַמִּדְּבָר :

(יג) חגרו וספדו הכהנים וכו'. עתה היחל לערוך לפניהם סדר תשובה ותפילה, ואמר הישמרו לכם מעשות עיקר תפילה וזעקה על הנוגע אליכם, כי הלא השטן יקטרג כי יזכיר אשמותיכם, אך אל תזעקו על עצמכם רק על דבר כבוד שם ה', שהוא על כי נמנע מבית אלוהיכם מנחה ונסך, ואז יכמרו רחמיו יתברך באומרו כי על כבודו חשתם וישוב לרחמכם, והחל בכהנים ואמר חגרו וספדו הכהנים דרך כלל, ועוד הוסיפו ליליל, אותם שהיא המשמרה שלהם, ועליהם אמר הילילו משרתי מזבח, ועל הלויים אמר בואו לינו בשקים משרתי אלוהי בשירים ושבחות על כי נמנע וכו'.

ועל הישראלים אמר (יד) קדשו צום שאינכם מתחילים מעתה לספוד ולייליל, כי אם קדשו מעתה יום נועד לצום, והכריזו עצירת מלאכה ואספו אתם הזקנים את כל יושבי הארץ בית ה' וכו'. ואל תאמרו כי עדיין לא באה הרעה איך תזעקו עליה, דעו נא כי הדרך האמתי הוא להקדים תפילה לצרה.

זזהו (טו) אהה ליום כי קרוב יום ה' וכו'. כלומר אהה מעתה בשביל היום הנועד, ואלו היה הדבר רחוק לא הייתי מזהיר אך קרוב יום ה'.

ושמא תאמרו אולי לא תגדל הרעה ויקרה כמאמר יעקב אבינו ע"ה, שאמר ואל שדי יתן לכם רחמים, שארז"ל שאמר מי שאמר לעולמו די יאמר לצרתכם די, ועל דרך זה אפשר כיון הנביא לומר אל יעלה על רוחכם, כי אל שדי שאמר לעולמו די יאמר לצרתכם די, ולא תגדל ותתפשט הרבה, כי דעו אפוא כי לא יבוא הדבר בשם שדי כי אם כשד משדי, שהוא בשי"ן דל"ת משדי בלבד בלא יו"ד כנודע, כי כששם זה משולל יו"ד הוא שידוד בלי שיעור, כי היו"ד היא המשפעת שפע קדושה וטובה בשתי האותיות, וזהו אומרו כשד משדי יבוא והיות שד חסר וי"ן.

(טז) הלא נגד עינינו אוכל נכרת וכו'. אחרי אומרו שנניח צרתנו ונזעק על דבר כבוד ה', שהוא על העדר מנחה ונסך, יאמר **עוד טעם שני** לדבר, כי הלא על הנוגע אל עצמנו ודאי נרגיש, כי הלא נגד עינינו **אוכל נכרת**, ומי לא יצטער על ראות עיניו, אך מה שנכרת **מבית אלוהינו** הוא **שמחה וגיל** ואינו כל כך נרגש, על כן צריך התעוררות יתירה על ככה.

ושמא תאמר איך נגד עינינו **אוכל נכרת**, והלא אפשר לחזור ולזרוע מה שאין כן **במנחה ונסך**, כי הגפנים בפרט נכרתו לגמרי, לזה אמר מה שאמרתי **אוכל נכרת** הוא כי גם תקוות הזריעה איננה.

כי הלא **(יז) עבשו פרדות** הזרועות **תחת מגרפותיהם**, וכן **נשמו אוצרות** כי נתרוקנו וכן **נהרסו ממגורות כו'.** וכמעט אין תקווה וכן היה לולא שה' כרוב רחמיו הצמיח בזריעת ניסן שהוא פלא.

או יאמר, הלא הודעתי אתכם דרך התפילה אשר תזעקו לפניו יתברך, והוא שלא תזעקו על שברכם כי אם על דבר כבוד ה', **כי נמנע מבית אלוהיכם מנחה ונסך**, ועיקר הדבר הזה הוא **לכהנים וללויים**, וגם **להמון ישראל** אמר **קדשו צום וכו' וזעקו כי אהה ליום וכו'**, ואשר תאמרו לפניו יתברך הוא ריבון העולמים, הלא נגד עינינו **אוכל נכרת** באופן שכולנו מתים, ועם כל זה כל עיקר שאלתנו וזעקתנו הוא, **כי נכרת מבית אלוהינו שמחה וגיל**, על ידי העדר **מנחה ונסך**, ואשר אמרנו כי נגד עינינו **אוכל נכרת** אין להשיב ולומר, כי יש תקווה על ידי זריעה שתוציא השדה עתה, כי הנה זרענו **ועבשו פרודות תחת מגרפותיהם**, וגם לא בישן נושן שבאוצרות כי הנה **נשמו אוצרות**, כי נתרוקנו **ונהרסו ממגורות**, כי מבלי משים בם תבואה נהרסו מאליהם **כי הוביש דגן**.

ועוד טעם שני והוא, כי אם אין אתה עושה בגיננו עשה בשביל בהמה, כמו שאמרו ז"ל על פסוק **אדם ובהמה תושיע ה'**, אדם בזכות בהמה תושיע ה', כאשר סיפרו רז"ל מעובדא דאלכסנדרוס מוקדון עם מלך הודו, וזה יאמרו ישראל עשה בזכות בהמה. כי הלא **(יח) מה נאנחה בהמה נבוכו עדרי בקר, כי אין מרעה להם וגם עדרי הצאן**. אשר אינן צריכים כל כך מרעה **נאשמו**, כי אפס עשב בשדה, והלא על זאת עדיין אפשר כי כל עיקר שהוא יתברך מרחם על הבהמות הוא על חיות השדה, לא על צאן ובקר שהם נכסי החוטאים, וגם מאכלם מן הגזל שגזלו בעליהם, כנראה מרז"ל על פסוק **כאיל תערוג וכו'**, וכן עיקר רחמנותו יתברך על החיות הוא על צרת העדר מים לשתות וימותו בצמא, כי היא צרה גדולה מאד כמו שאמרו ז"ל על הפסוק הנזכר, **שתערג על אפיקי מים**. על כן היינו חוזרים ואומרים **(יט) אליך ה' אקרא**. לא על עצמי ולא על בקר וצאן, כי אם על **כי אש אכלה נאות המדבר** מקום החיות, ולהבה ליהטה כל עצי השדה שהם אילני סרק, כדפירש רש"י על **ועץ השדה יתן פרויו** שהוא

אילני סרק, כי על אילני מאכל נאמר **ועץ הארץ לא יתן פריו** שהוא אמור אצל עונש שגם הם לא יתנו פרי, וכן יאמר **ולהבה ליהטה כל עצי השדה** שהם מחסה ומסתור לחיות השדה, ומה שאני מזכיר דברים אלו הלא הוא, כי בזה **(כ) גם בהמות שדה**. שהם החיות **תערוג אליך** שאינם כבקר וצאן וגם אין צרתם העדר אוכל, כי אם גם מים אין לשתות **כי יבשו אפיקי מים ואש אכלה נאות המדבר** שאין להם מסתור בצל, ואש היום מכפיל הצמא, וביבושת אפיקי מים ימותו אשר אין בידם חטא למות.

פרק ב

א תקעו שופר בציון והריעו בהר קדשי ירגזו כל יושבי הארץ כי-בא יום-ה' כי קרוב :
ב יום חשך ואפלה יום ענן וערפל כשחר פרש על-ההרים עם רב ועצום כמהו לא נהיה מן-העולם ואחריו לא יוסף עד-שני דור ודור :
ג לפניו אכלה אש ואחריו תלהט להבה
כגן-עדן הארץ לפניו ואחריו מדבר שממה וגם-פליטה לא-היתה לו :
ד כמראה סוסים מראהו וכפרשים כן ירוצו :

(א) תקעו שופר בציון וכו'. הנה בסדר תעניות אין בראשונים תקיעת שופר כי אם באחרונים, על דרך זה הנביא ידבר, כי בתחילה לא הזכיר רק זעקה ותפילה, ועתה בא להוסיף גם תקיעת שופר, והוא, כי השופר מרגיז ומחריד הלב, ולהיות כי על הצרה שעדיין לא באה, והעין לא יראנה אין אדם נחרד בה, ועל כן בתחילה הנביא דבר ואמר, אל יקל הדבר בעיניכם על כי לא תראו עדיין הצרה, כי הנה עשו אהה ליום כי קרוב יום ה' וכו', ובראות הנביא כי לא יחם לבבם והעם לא יחרדו, חזר ואמר **תקעו שופר כו' והריעו וכו'** שהיא תקיעה ואחר כך תרועה, כאשר בברכות הבצרות שהיה פעם אחת תקיעה ובשנית תרועה, ומה שאני מוסיף עתה שופר מה שלא אמרתי עד כה, הוא על כי בזה **ירגזו כל יושבי הארץ**, כלומר מה שלא רגזו ולא חרדו עד עתה, והעלו על לבכם **כי בא יום ה' כבר**. כי הלא **קרוב הוא**, וזהו **כי בא יום ה' כי קרוב**.

(ב) יום חשך ואפלה וכו'. אל יראה בעיניכם כי כל עיקר הצרה תהיה בגזם שהוא הראשון, כי הבא אחריו ומה יוכל עשות?
 כי דעו נא כי הראשון הוא **יום חשך ואפילה**,
השני יום ענן וערפל,
 והשלישי הוא **הילק הוא כשחר פרוש על ההרים עם רב ועצום**,

והרביעי הוא החסיל כמוהו לא נהיה וכו'.

ושמא תאמר, אחר שהגזם אכל מה יוכל להוסיף הבא אחריו, וכן בשלישי על השני והרביעי על השלישי, דעו אפוא כי אשר מי שהיה (ג) לפניו אכלה אש. בבא הוא אחריו תלהט להבה, ולא עוד, כי אם בבא השלישי יהיה מה שיעשה אחר השני, כאלו כגן עדן הארץ לפניו, ואחריו ישאיר מדבר שממה, והוא, כי המקום אשר השאיר השני הוא הארבה היה בכל ברכתו, כאומרו ויתר הארבה שהוא כי הותיר מקומות שלא נגע כדי שיאכל הילק, והשאירו הילק מדבר שממה, עד גדר שגם פליטה לא הייתה לו למדבר הנזכר, שלא נשאר ירק בעץ ובארץ כאשר נשאר מהארבה.

ושמא תאמר, אם כן אפוא מה היה יתר הילק שאכל החסיל, ומה גם שהיה עם רב ועצום, שכמוהו לא נהיה מן העולם ואחריו לא יוסיף עד שני דור ודור, לזה אמר, כי מה שהותיר לו הילק היה מה שבתוך הבתים, ולמה שאין דרך מיני הארבה ליכנס לבתים, ולחפש בחלונות וחרכים וחורים ועליות וחומות גבוהות, באופן שהרוב יהיה לפליטה. על כן אמר כי אלו נשתנו, כי (ד) כמראה סוסים. היה מראהו וכפרשים כן ירצון.

ה כקול מרכבות על-ראשי ההרים ירקדון כקול להב אש אכלה קש
 כעם עצום ערוץ מלחמה :

ו מפניו יחילו עמים כל-פנים קבצו פארור :

ז כגבורים ירצון כאנשי מלחמה יעלו חומה ואיש בדרכיו ילכון ולא יעבטון ארחותם :

ח ואיש אחיו לא ידחקון גבר במסלתו ילכון ובעד השלח יפלו לא יבצעו :

ט בעיר ישקו בחומה ירצון בבתים יעלו בעד החלונים יבאו כגנב :

י לפניו רגזה ארץ רעשו שמים שמש ירח קדרו וכוכבים אספו נגהם :

יא וה' נתן קולו לפני חילו כי רב מאד מחנהו כי עצום עשה דברו

כי-גדול יום-ה' ונורא מאד ומי יכילנו :

(ה) כקול מרכבות וכו'. עד גדר (ו) שמפניו יחילו וכו' (ז - ח) כגבורים ירצון כאנשי מלחמה יעלו חומה וכו' (ט - י) בעיר ישקו וכו' בבתים יעלו בעד החלונים יבואו כגנב וכו'. (יא) וה' נתן קולו לפני חילו וכו'.

הנה היה יכול הוא יתברך להביא המכה מבלי התראה תחילה, אמנם תחת שלש סיבות עשה:

אחת, על רוב מנין של ישראל,

שנית, על רוב בנין של קצת רשומים צדיקים שבדור למען כבודם,

שלישית, על איכות הדבר כי קשה מאד ופתאום בלי התראה לא יוכלו לסובלו כאשר אחר הודעה, או שעל ידי הודעה יתקנו בתשובה [וימעטו] בצרה או יעבירוה כולה, וזה אמר **וה' מה שנתן קולו לפני חילו** להתרות על ידי הנביא הוא על שלש סיבות:
אחת, על **כי רב מאד מחנהו** הם **ישראל**, כי רבים המה וחס על ריבוי עם.
שנית, כי גם שיהיה יחיד צדיק שימצא ביניהם מחשיבו, **כי הנה עצום עושה דברו** לפניו יתברך עצום וחשוב מאד.
שלישית, **כי גדול יום ה' ונורא מאד**, ומי **יכילנו** בלי הודעה תחלה טרם בואו.

או יאמר **וה' נתן קולו לפני חילו**. הם **ישראל**, על ידי הנביא לגלות אוזן חילו יתברך, **כי רב מאד מחנהו** של הארבה הנזכר, שמא ימצא איש אחד שיתקן כי עצום הוא, אפילו אחד שעושה דברו יתברך לשוב בתשובה, כי אחד מספיק לפעמים לעכב הצרה כפינחס וכיוצא בו, ועם היות **כי גדול יום ה' ונורא מאד ומי יכילנו**, עם כל זה אין הקדוש ברוך הוא מחזיק בו על שלא תקנתם עד כה, שהעביר קולו לפני חילו, כי אם שאומר הוא יתברך **וגם עתה נאם ה' שובו עדי** עם שלא שבתם עד כה וכו', ונאם האלוהים כאשר יבוא ביאורו בס"ד.

יב וגם-עתה נאם-ה' שבו עדי בכל-לבבכם ובצום ובבכי ובמספד :

יג וקרעו לבבכם ואל-בגדיכם ושובו אל-ה' אלהיכם

כי-חנן ורחום הוא ארך אפים ורב-חסד ונחם על-הרעה :

יד מי יודע ישוב ונחם והשאיר אחריו ברכה מנחה ונסף ליהוה אלהיכם :

(יב) וגם עתה כו'. הנה אמרו רז"ל בפסיקתא על פסוק הקודם, **וה' נתן קולו לפני חילו בראש השנה** שהוא כמפורש אצלנו, שלהטיב אותם מצווה להשמיע קול שופר, לעורר לבנו לשוב עד ה' וכו', ובסוף **כי גדול יום ה' וכו'** זה **יום הכפורים**, שדעתם הוא שהזהיר מראש השנה עד יום הכפורים שישבו כמפורש אצלנו, ובזה יתכן יאמר, **וגם עתה** שלא שבתם **בעשרת ימי תשובה**, שהשמעתי קול תרועת שופר להחרידכם אל תתיאשו לומר, הלא אחר שלא שבנו בימים הנוראים ולא היטהרנו, מה יסכון לנו תשובה עתה, והלא מארבעה חלוקי כפרה הראשונה היא תשובה, ועל מצות לא תעשה תולה עד יום הכפורים, ואם יש בהם כריתות ומיתות בית דין ייסורין ממרקים אחרי כן, ואחר שלא שבנו ביום הכפורים, מה תסכון עתה תשובה לבדה אחר שחסרו השתים הראשונות, על כן אמר **וגם עתה נאם ה' שובו אלי בכל לבבכם**, כי אחר שתהיה מאהבה באחדות שני היצרים, כאומרו **בכל לבבכם**, ולא אגעל בה על שלא שבתם קודם יום הכפורים ועבר בלי תשובה, **ולא עוד**, כי אם גם תשלימו מעין הארבעה חלוקי כפרה:

כי האחד כבר אמרתי שובו אלי,

ועל השנית הוא יום הכפורים אני אומר **ובצום**,

ועל היסורין אני אומר **ובבכי** שהוא למוגג העיניים, כמד"א כלו בדמעות עיני במקום מירוק היסורין הממגים את האדם, כמד"א ותמוגנו ביד עוננו, **ועל הרביעית** שהיא **מיתה** עשו **הספד**, לזכור המיתה שתעלה לכם במקומה.

ואם תאמרו, שלבבכם אטום וסגור חותם צר, כי סגר עליו היצר הרע השוכב על מפתחי הלב, ואינו מניח אתכם לשוב בשום פנים קרעו אותו. **וזהו (יג) וקרעו לבבכם.**

ושמא תאמרו, והלא אם רב הוא סגירתו של לבב שהוא היצר הרע איככה אוכל לקרעו, לזה אמר **ואל בגדיכם**, והוא מעין מאמרם ז"ל על פסוק **אמרו בלבבכם על משכבכם וכו'**, אם נצחו מוטב ואם לאו יזכור לו יום המיתה, הנה כי אין דבר מספיק להכניע היצר הרע כהזכירו יום המיתה, וידוע, כי יותר קשה על האדם מיתת בנים ממיתת עצמו, ועל כן בזכור שאם לא ישוב ימותו בניו אז יכנע, והוא כי הנה הוא יתברך בפורענות מתחיל מהנכסים, ואחר כך בבנים כאשר עשה באיוב, ובזה יאמר **קרעו לבבכם** ובמה תוכלו, הלא הוא באמור אליו שעל ידי כן לא יקרעו בגדיהם על מיתת בניהם, והוא כי עד כה אכל הגזם הנכסים, ואחר לקותם יגיע בבנים, וזהו **וקרעו לבבכם** ובזה **ואל בגדיכם**, שבזה לא יצטרך לקרוע הבגד כמו שאמרו ז"ל, ויצדק בזה דרכנו בכתוב כמדובר, ועל ידי כן **ושובו אל ה'** כי אז יכנע לבבם הערל, ואז תרצו לשוב **כי חנון ורחום הוא**, לומר, אם אינכם ראויים לקבל טובה גם אחר התשובה, לאיזה עיכוב שלא יבצר, הלא הוא יתברך האומר **וחנותי את אשר אחון** אף על פי שאינו הגון, **ורחמתי את אשר ארחם** אף על פי שאינו ראוי, ועל שתי הבחינות יאמר פה **כי חנון ורחום הוא.**

ואם מלבד העדר קבלת טובה גם היה מקום לקבלת הפכו הנה **הוא ארך אפים**, ואם כפות המאזנים יהיו שקולים, הוא יתברך **רב חסד** שמטה כלפי חסד, וזהו **ורב חסד** ועוד לו יתברך כי הוא **ניחם על הרעה**, ומהראוי היה יאמר מהרעה, אך לכאורה אפשר כיון כי מהטובה אינו שב הוא יתברך, כי אם מהרעה, ועל זה יאמר **ונחם על הרעה** כלומר ולא על הטובה.

ועוד יתכן יאמר, אל תאמרו כי מה שהוא יתברך מרחם יהיה על מי שמקדים תפילה ותשובה לצרה, אך על מי שלא הקדים כבר, שהנה בא יום ה' לא יועיל, לזה אמר דעו כי הוא יתברך **ניחם** אפילו בהיות **על הרעה** שבאה כבר, עליה ממש הוא ניחם.

(יד) מי יודע ישוב וכו'. אמר אין תרופת חולי הנפש כחולי הגוף, כי חולי הגוף הרופא יכיר החולי ולא החולה, ועל כן אין החולה יודע לרפאת את עצמו, אך חולה הנפש לא כך הוא, כי

הוא יודע מורת נפשו ולא זולתו, כי כמה בני אדם בידם כמה חטאות ועונות ואין זולתו מכיר בהם, ואין חכם או מוכיח ידע לרפאתו, אך החולה עצמו היודע מה שחטא על הנפש יוכל לרפאת את עצמו, וזה יאמר הנביא, הנה אמרתי שתשובו אל ה', **מי יודע** חטאתיו אשר חטא **ישוב** מהם, שלא לעשותם עוד **ונחם** על העבר, ואפילו אם החלו הגזם ושאר מינים, אותו השב אפילו יחיד אפשר בזכותו ישאיר הארבה **אחריו ברכה** שלא יאכל הכל, לפחות מה שיספיק **למנחה ונסך לה' אלוהיכם**, והוא ללמד כי כל ישעם וכל חפץ לא יהיה רק על הנוגע אל ה' ולא אליהם.

טו תקעו שופר בציון קדשו-צום קראו עצה :
טז אספו-עם קדשו קהל קבצו זקנים אספו עוללים ויונקי שדים
יצא חתן מחדרו וכלה מחפתה :
יז בין האולם ולמזבח יבכו הכהנים משרתי ה' ויאמרו
חוסה ה' על-עמך ואל-תתן נחלתך לחרפה למשל-בם גוים
למה יאמרו בעמים איה אלהיהם :
יח ויקנא ה' לארצו ויחמל על-עמו :

(טו) תקעו שופר בציון קדשו צום כו'. הנה חילק הקיבוץ ותפילה לשלשה זמנים: **האחד**, שאמר **חגרו וספדו הכהנים וכו' קדשו צום וכו' אספו זקנים וכו'**, היה קודם בא הגזם באומרו **כי קרוב יום ה'**, וכאשר לא עשו כדי מניעת הרעה באה. **והשנית**, הייתה בעוד שהיו הארבעה מינים אוכלים, ואז אמר **וה' נתן קולו וכו', גם עתה נאם ה' שובו עדי וכו'**, לומר, הנה יתברך **נתן קולו לפני חילו** ישראל והתרה בכם.

או על דרך רז"ל שהוא **נתן קולו בראש השנה**, והמתין כל עשרת ימי תשובה עד סוף יום הכפורים, ועליו אמר **כי גדול יום ה' וכו'**, וכאשר עבר יום הכפורים ועל העדר תשובה ראויה באו מיני הארבה, אז עודם אוכלים אמר וגם עתה שהרעה כבר באה **שובו עדי וכו'.**

תקעו שופר וכו'. כי הוא יתברך יהיה ניחם גם בעת שהרעה כבר באה וזהו **וניחם על הרעה**, ועל כן אמר **מי יודע ישוב וכו' והשאיר אחריו ברכה**, שעל ידי תפילה לא יכלה הגזם הכל, ועל שלא נעשתה התשובה והתפילה הראויה, כלה רעה ולא השאיר דבר זולתי המצטער שהיו אוכלים מהנמצא, והיו צריכים לשוב לזרוע אלא שהיה הזמן קצר שהיה כבר ניסן, על זאת עשה קיבוץ שלישי ואמר, **תקעו שופר בציון קדשו צום כו'**, ובאחרון הכביד בכמה דברים:

א' שזולת האסיפה אמר (טז) קדשו קהל.

שנית, אסיפת עוללים ויונקי שדים.

שלישית, יצא חתן מחדרו וכו'.

אמנם הנה עתה כלתה הרעה לגמרי, כי עד שהיו מוצאים מה לאכול ועתה אין דבר כלל, לולי רחמיו יתברך שיעשה ככל נפלאותיו, כאשר עשה בניסן זרעו ולקטו, כי נתן להם יורה ומלקוש בראשון, על כן חרד את כל החרדה הזאת, והוא בשום לב אל אומרו **אספו עם** ואחר כך **קדשו קהל**, למה שינה תואר העם.

ועוד, למה למעלה הקדים אסיפת הזקנים ואחר כך יושבי הארץ, ופה הזכיר הזקנים אחר אסיפת עם וקהל.

ועוד אומרו קדשו קהל אחר האסיפה כי הוא בהפך, כי תחילה מייעדים אותם ואחר כך מתאספים.

אך אמנה, אין ספק כי אין התענית עיקר אך הוא לשני סיבות:

א. לבלתי רום לבנו באכילה ושתייה.

ב. שיקרנו כחולה שבא הרופא לבקרו בתחילת חוליו, והוא עדיין לא הכיר מהות חוליו, ואם החולה לא ישמור לפיו מחסום מאכול ושבע, הלא יתבלבל דעת הרופא מהשכיל איזהו חוליו, בכל מראה הסימנים המיוחדים להוראות חולאי האדם, כי אולי ריבוי אוכלו ושתותו ישנו הוראות סימניו, על כן יצווה עליו ירעיב עצמו מלאכול לשבעה רק מעט מזער, וגם הוא מדברים קלי העיכול מאד וממוצעים בין הקור והחום, ובזה יוכל למצוא בסימנים הידועים לו את חוליו ואת מזורו.

ובזה נבוא אל הנמשל והוא, כי הנה כתבנו למעלה על פסוק **מי יודע ישוב וכו'**, כי בזה נפרדו חולאי הנפש מחולאי הגוף, כי חולה הגוף איננו מבין חוליו, כי אם הרופא על פי הוראות סימני החולה, ועל כן רפא ירפאנו כפי חכמתו במלאכת הרפואה, אך חולה הנפש לא כן הוא, כי אם יקום גבר חכם בעוז, להוכיח במישור ולהשיבו אל אביו שבשמים, כי ישוב ורפא לו מכל תחלואי נפשו, הלא לא יוכל, כי מי חכם ויבין כמה לו לחולה ההוא עונות וחטאות, או איזה עוון אשר חטא על הנפש במקום שאין אנשים, על כן אין דרך רפואתו תלויה רק בעצמו, כי הוא לבדו יודע מורת נפשו אשר טומאה, והוא יהיה הרופא שרפא ירפא כל נגע כל מחלה אשר נטמא בה, ואין ספק כי הכל חולים אצל הנפש, ואין הפרש רק בין רב למעט, ועל כן בבוא על עיר צרה וצוקה לאשמת העם, יחויב כל איש לחפש דרכיו ולחקור למצוא עונו לשנוא אותו ולשוב ממנו, כי הוא חוליו וקצף ולרפא משובתו רפואה שלמה, והנה אם אז החי יתן אל לבו לעשות כן, והוא אוכל ושותה ועוסק בעסקיו, ומתוך אכילה ושתייה יאבה לשים לבו לחפש דרכיו ולחקור מעשיו, כל רעיוניו לא ימצאו לו עוון אשר חטא, כי אחרי אוכלו בישולו ואחרי שתה, ומה גם אם שמן חלקו ומאכלו בריאה, כי יגבה לבו והוא צדיק בעיניו מכל האדם, אומר

[חזור לעמוד השער](#)

בלבו מי כמוני היום תם וישר, ואת מי עשקתי ואת מי רצותי, ומי יתן כל עם ה' נביאים וחכמים כמוני, ומשארות אשמותיו צרורות בעצמותיו יסתרו מנגד עיניו, כי א' מתחבולות יצר סמוך, הלא היא כמלח סדומית מסמא את העיניים מלראות ברע, ומטמטם את הלב מלהרהר אחרי עצמו אם רע או טוב הוא, ומטפש שכלו מלתור בחכמה את מעשיו, הטובים המה או רעים, על כן הייתה עצת ה' ביום סליחה לענות נפש וביטול מלאכה, למען החי יתן אל לבו לדרוש ולתור ולחפש בנרות שכלו, איזה חטא או עוון בא לידו, וה' כרוב רחמיו בראותו כי בא ליטהר ולבקש למצוא עונו לשנוא, מיד יערה עליו רוח ממרום לזכור קצת מאשמותיו, וקו לקו הולך וזוכר עד כי יחדל לספור כי אין מספר, ואז ידאג ויתמרמר ואמור יאמר, אוי לי כי צדיק הייתי בעיני, בחושבי כי לא ימצאו לי עונות וחטאות, ומה אני יתוש נתוש לעבור רצון קוני, ולהכעיסו גם כעס בעבור הרעימו, וטוב ממני הנפל אשר לא חטא לה', ואיה כל החסדים והטובות אשר גמלני, והגמול אני משלם לו, ותרדנה עיני דמעה וירתחו מעיו וימס לבו, ובמר נפשו יבוש וישוב ויתחרט מכל אשר חטא על הנפש מיום היותו, ויבכה לפניו יתברך באמור לו, ה' ככל צדקותיך ורוב חסדיך אל תפן אל רשעי, כי הנני בוש ונחפר על אשר נואלתי ואשר חטאתי, כי הנה יצרי התעני והכניס בי רוח שטות והחטיאני, ואנא שא נא כי בן דעת אנכי בשובי, ואל תפן אל און שטותי ברשעי, ויהי נא עיני נפשי במקום עולה וזבח, ושברון לבי והכנעת גופי תחת אשר נהנו בהעותם, ודמעות עיני תחת ראות שווא אשר לא סרו מראות ברע, ומבטא שפתי בדברי וידוי תחת אשר הייתי בוטה כמדקרות חרב, בדבר תועה אשר שנאת, ועל הדרך הזה הוא פותח עיניו ולבו, להכיר רעתו כי רבה היא מאד, ועל ידי כך ממלא יד תשובתו עד תכונתה.

כלל הדברים, כי אין הצום ועצרה ממלאכה על הצום בעצמו, כי אם על שעל ידי כן נותן אל לבו לשוב, ולתקן את אשר עותו ככל הכתוב.

ונבוא אל ענין הכתובים, והוא, כי הן אלה הדברים אשר הנביא דבר פה, באומר **תקעו שופר בציון**. שהוא כי הנה רשע בגובה אפו בל ידרוש לחפש מעשיו ולשוב עד ה', ועל כן קודם כל דבר הייתה העברת קול שופר להחריד לבם, כמד"א **אם יתקע שופר בעיר והעם לא יחרדו**, ואחר כך זאת **שנית** והיא **הצום**, ו**שלישית** היא **עצרה** ממלאכה, למען על ידי אלה החי יתן אל לבו להתבודד ולחפש בינו לבינו, כל עוון וחטאה אשר חטא לשוב מהם, אך הנה לא לכל יספיקו הכנות אלו כי יש צריכים תוכחת מגולה, וכמאמר **הרמב"ם** ז"ל שביום התענית יבקשו זקן חכם וחסיד, פיו ימלא תוכחות ודברי כבושין להגיד לעם פשעם וחטאתם, בין מה שבין אדם לחברו בין מה שבין אדם למקום, ועל זה הוסיף ואמר **אספו עם** ולמה היא האסיפה, לזה אמר **קדשו קהל**, שאם הוא לשון העדאה והזמנה הלא זה הוא קודם האסיפה, אך הוא שאחר האסיפה יקדשום על ידי תוכחת, שיעשו בהם הקנאת קדושה, והוא על מה שבין אדם למקום, ועל מה שבין אדם לחברו שיהיה לאחדים אוהב כל איש את רעהו כמוהו אמר קהל, כלומר שיעשו יהיו כולם קהל אחד, כי מלת קהל תורה על אחדות, ולהיות שלזה

לא זקן אחד מספיק לדרוש להם דברי כבושין, כי רבים המה עם בני ישראל, לזה אמר **קבצו זקנים** שהם הדורשים להם ומשמיעים דברי כבושין, ואם בכל אלה לא יכנע לבם על רעבון בתיהם, **אספו עוללים** ישאלו לחם ואין, למען יכאב לבם ויבכו לפניו יתברך, ואם גם בזה לא ייחם לבם, **אספו גם יונקי שדים** אל קבוץ כל האנשים הנאמרים, אשר בהביאם אותם אין מביאים אמותיהם אתם בקרב אנשים, כי אם הילדים לבדם, נמצאו מפרישין היונקים משדי אמותם למען יבכו וירך לבב העם, כי יראו כי עוללים ויונקים אשר אין בהם חטא, נחשבים כמתים כי ודאי ימותו, כי אין לחם ואין שדים כי יינקו, כי אם אין לאמותם לחם מאין להם חלב, והלא ברעב ימותו הן וילדיהן, כמאמרנו על לאמותם יאמרו איה דגן כו', שבשביל אמותם יאמרו איה דגן ויין, שיהיה להן חלב להניק, ועוד יוסיפו למרר לב העם להעביר קול, להפריש חתן מכלתו **וכלה מחופתה**, כלומר למה תלקח אשה אם לא לבנים, ולמה להם בנים לכלותם ברעב כי לחם אין בכל הארץ, וכל זה הוא דרך כלל לכל ההמון.

ואחר כל ההכנה הגדולה הזאת **(יז) בין האולם ולמזבח יבכו הכהנים וכו'**. והוא במעלות האולם היו הכהנים מברכים את העם ברכת כהנים, ובמזבח היה שולחן גבוה, ועתה על ידי המכה הגדולה הזאת, שכלו כל מוצא האדמה אין ברכה לאדם, ואין מנחה ונסך לגבוה, על כן בין האולם ולמזבח שהוא במישור, שלפני מעלות האולם מצד מערב, ולמזבח שמצד מזרח שכולל בינתיים שתי החסרונות, לכן על שניהם **יבכו הכהנים**, ויאמרו שלש בחינות לשירחם עליהם הוא יתברך, **ובקטון החל** והוא על צרת ישראל, ואמר: **חוסה ה' על עמך**, **והשנית** הוא על חרפת נחלתו יתברך היא ארץ חמדה, או על בית המקדש שעליו נאמר, כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה, כמו שאמרו ז"ל מנוחה זו שילה נחלה זו בית עולמים, ואומר באו גויים בנחלתך, ועליה יאמר **ואל תתן נחלתך לחרפה וכו'**, והיא גדולה מהראשונה כי לא חטאה כעם,

ועל השלישית העולה על כולם והיא על כבוד ה' המחולל בגויים, אשר **למה יאמרו הגויים איה אלוהיהם**, כלומר, אם אין אתה עושה בגין העם על כי חטאו, עשה בגין ארצך ונחלתך שלא חטאה, ואם אין אתה עושה גם בגין אלו עשה בגין כבוד שמך. אך הוא יתברך בענוותנותו לא עשה על כבוד עצמו, וגם לא בגין העם כי המה חטאו, אך עשה בעבור האדמה.

וזוהו **(יח) ויקנא ה' לארצו**. ועל ידי כן **ויחמול על עמו**, כי כל ישע וכל חפץ האדמה הוא עם בניה שהם ישראל, או ענין הכתוב, כי על הארץ לא מבחינת חמלה שהוא שלא מן הדין, כי הלא היא לא חטאה ומן הדין ראויה אליה הטובה, כי אם מבחינת קנאה למה ימשלו הגויים בנחלת ה', וזהו **ויקנא ה' לארצו**, אבל על העם שחטאו אין בהם רק בחינת חמלה בלבד.

יט ויען ה' ויאמר לעמו

הנני שלח לכם את-הדגן והתירוש והיצהר

ושבעתם אתו ולא-אתן אתכם עוד חרפה בגוים :

כ ואת-הצפוני ארחיק מעליכם והדחתיו אל-ארץ ציה ושממה

את-פניו אל-הים הקדמוני וספו אל-הים האחרון

ועלה באשו ותעל צחנתו כי הגדיל לעשות :

(יט) ויען ה' ויאמר לעמו וכו'. דעו כי לא בטבע תושעו כי אם בהשגחה, כי הנני שולח לכם את הדגן וכו', לא בשביל מנחה ונסך לה' כי אם על הנוגע לכם להנאתכם את הדגן וכו', ולא עוד, אלא שושבעתם אותו שהוא שאתם תשפיעו שביעה בדגן, שלא אחר אכול שיעור שביעה תהיו שבעים, כי אם כך היה הדגן היה משביע אתכם, כי אם שאתם תשביעו אותו. וזהו ושבעתם אותו והוא מה שמפרש אחרי כן, באומרו (כ) ואכלתם אכול ושבוע שיהיו אוכלים ושבעים, כי לא אחר האכילה יבוא השובע, כי אם שמהלגימא הראשונה תהיו אוכלים ושבעים, כי תהיה השביעה מאתכם נתונה בו, כמאמרם ז"ל על רות שבמה שלקח בשלשה ראשי אצבעותיו אכלה ותשבע ותותר, אלא שנשתלחה ברכה במיעיה של צדקת, כך פה המה בצדקתם על ידי תשובה זו, יקנו שביעה בדגן כמעט רות בצדקתה בקלי.

ועוד כיון לומר הנני שולח לכם דגן ותירוש, אך דעו שמה שאני נותן לשבוע, הוא האוכל שהוא הדגן הנזכר אך לא היין, וזה אומרו ושבעתם אותו ולא אמר אותם, ועל ידי כן ולא אתן אתכם עוד חרפה בגוים, מה שאין כן אם תשבעו יין כי יקרה אתכם עוד חרפה, כמד"א השותים במזרקי יין וכו', לכן עתה יגלו בראש גולים וכו'.

(כ) ואת הצפוני ארחיק מעליכם וכו'. הנה קבלו רז"ל כי הצפוני הלז הוא השטן הוא יצר הרע, כי זה אחד משבעה שמות שנקראו לו, ובכן ראוי לשים לב מה הוא ההרחק והדחיה אל ארץ ציה ושממה, ואיך יצדק בו פניו אל הים הקדמוני וסופו אל הים האחרון.

אך לבוא אל הענין נזכירה קצת מאמרנו על מאמרם ז"ל, לעתיד לבוא הקדוש ברוך הוא מביא את היצר הרע ושוחטו לפני הצדיקים וכו', כי הלא כמו זר נחשבה שחיטה זו. וגם אומרו מביא כי מאין ולאין היא הבאה זו, והראוי יאמר, לעתיד לבוא שוחט הקדוש ברוך הוא את היצה"ר וכו', אמנם הנה בספר הזוהר המשילו ענין היצה"ר אל מלך שיש לו בן חביב אצלו, ורוצה להטיב לו בשכר כשרונו, ואמר לו הנה נא לי שפחה יפה אהובת רע ומנאפת הומיה היא וסוררת, בחלק שפתיה תדיח אנשים תחזיק בהם ולא תרפה עד עשותה המזימתה, והנה מיועדת לך להסיתך ולפתותך יום ולילה לא תשבות, לכן אם תשית מצרך לעומת

מצחה, ותלחם בה עד רדתה אומן תקרא ושכר הרבה תיטול, כי ארבה לך מאד מהר ומתן, ואם תשמע לה לשכב אצלה להיות עמה, אהפך לאויב לך וענוש תיענש לפי רוב המעשה. ואל השפחה יאמר המלך, פתי את בני כי הרשיתיך בכל יכולתך, ואם בן המלך ההוא יקנה בינה, ואז יחרץ לבלתי שמוע אליה ולהפך מועצותיה מרעה לטובה, אז מלבד מה שיפליג להיטיב את בנו הפלא ופלא, גם את השפחה יחזיק לה טובה, באמור כי היא היסבה כל טוב אשר היטב היטיב הוא את בנו, כמשל הזה קרה לנו עם אדון הכל יתברך, המלך שאין כמוהו, ובנו בכורו ישראל, ורצונו לבלתי שמוע אל השפחה היא היצה"ר, אשר תדמה אל אשת זנונים הומיה וסוררת, להסיר אדם מעבוד את קונו בכל מאמצי כח, ואל היצה"ר הרשה לפתות ולהסית האדם בכל אשר יוכל, להעבירו על דת משה וישראל וכל חפצו יתברך, והוא למען הרבות מאד מתן שכר עושה דברו יתברך, וכובש את יצרו בהלחם בו לעשות רצון קונו, ועל כן על בלתי שלוח הצדיקים בעולתה ידיהם, כי אם שנלחמו עמו לעשות את כל מצות ה', אין צריך לומר כי ירבה יתברך עד אין קץ רב טוב להם, כי אם שגם את היצה"ר יחזיק טובה שעל ידו זכו הצדיקים, ויהיה שכרו כי יעביר הוא יתברך לעתיד ארסיות השטן שהוא יצה"ר כנודע, וימתיק מרירותו ממנו וימתקנו באופן ישיגה, ואל הקדושה כאחד ממלאכי השרת קדושים אשר אתו, וזה יאמר, לעתיד לבוא יביא הקדוש ברוך הוא את היצה"ר, כי יביאנו ויגישנו אל הקדושה תחת היותו רחוק מאד ושוחטו, כי כאשר יוסר דם החי האדום האדום וישאר לבן כלו, ככה יסיר כל אדמימות ארסיות ממנו, וישאר בו רק לובן מה שבעיקרו ויגישנו אליו כמדובר.

ובזה נבוא אל ענין הכתובים, והוא בשום לב אל אומרו תחילה **ארחיק מעליכם** שיראה ריחוק מה, ואחר כך אומר **והדחתי אל ארץ ציה ושממה**. **אך יאמר**, הלא אמרתי **הנני שולח לכם את הדגן וכו'**, והלא תאמרו מה יסכון לנו כל שופע ברכה הזאת, אחר שהיצה"ר אתנו וישוב להחטיאנו, ומה גם ברוב טוב אשר יהיה לנו שימהר יחיש להבעיטנו כדרכו, על כן הנני מבטיחכם כי **את הצפוני ארחיק מעליכם** הרחקה מה, והן אמת כי הייתי מדיחו **אל ארץ ציה ושממה**, אשר שם תרגיע לילית וכל כחות הטומאה החיצונים, ולא שימצא אתכם כי עם קדוש אתם לה', אך אי אפשר לעשות כן כי מוכרח הוא לימצא אצליכם, והוא כי הנה את פניו שהוא מגמת **פניו** הוא **אל הים הקדמוני**, שהוא להעלות את האדם על ידי פיתויו, **אל הים הקדמוני** הוא הים העליון כו', לכך נתנו יתברך באדם כמשל השפחה, למען זכות את הצדיקים הבלתי מתפתים ממנו, וזה הוא תחילת המחשבה, ואף על פי שסופו הוא אל הים האחרון שמוריד רוב בני אדם לגיהנום, הוא מצולות ים כחות הטומאה למרק שם אשמותם, עם כל זה לא אדיחנו לגמרי, כי אם אדרבה אחזיק לו טובה ואיטיבה עמו, וההטבה תהיה, **ועלה באשו** שיסתלק פיתויו שמבאיש בו בני אדם, **ותעל צחנתו** הוא חלאת טומאת ארסיותו החיצונית ממנו, וישאר טהור כי תוסר טומאתו ממנו, והוא ענין האמור במאמרם ז"ל, שהקב"ה מביאו ושוחטו כמדובר, ואין לך

הטבה גדולה ממנה להיעשות לו כאמור, והלא תתמהו כי אחר שרבים שתו מיין אשכולות מרורות למו וירדו שאולה, למה הטיב עמו הלא הוא **כי הגדיל לעשות**, במה שעל ידו עלו הצדיקים מעלה מעלה.

ואפשר באומרו לעשות רמז כי גם עם הבלתי צדיקים הטיב, כי אפילו ריקנים שבישראל עשו מצוות, ואם על לא אשמותם יענשו וטמאים הם, הלא יתקנו מאשמותם ויאכילום פרי צדקתם ואל על יעלו, וזה אומרו **הגדיל לעשות** כי גם שאינו כעת עשוי הלא מוכן ליעשות, ואם לא היה היצה"ר מעולם לא היו זוכים ולא מקבלים שכר שום מצווה.

כא אל-תיראי אדמה גילי ושמיחי כי-הגדיל ה' לעשות :
כב אל-תיראו בהמות שדי כי דשאו נאות מדבר כי-עץ נשא פרוי תאנה וגפן נתנו חילם :
כג ובני ציון גילו ושמחו בה' אלהיכם
כי-נתן לכם את-המורה לצדקה ויזרד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון :
כד ומלאו הגרנות בר והשיקו היקבים תירוש ויצהר :

(כא) אל תיראי אדמה וכו'. הנה דרכו יתברך כשאינו זכות בבני האדם עושה בזכות ארצו הקדושה או בזכות הבעלי חיים, וכמו שאמרו ז"ל על פסוק **אדם ובהמה תושיע ה'**, והנה פה הלא תישאר תלונה לאדמה, כי לא עשה יתברך למענה לבלתי השחית הכל, על ידי ארבעה מיני הארבה ההם, וכן תלונה זו לבעלי חיים, ועל כן תיפול על שני הסוגים מורא לאמר אולי מאסם ה', ועוד ישוב לשחת הכל אם עוד יוסיפו בני אדם לחטא, על כן אמר **על הא' אל תיראי אדמה** שמאסתיך, כי הלא דעי כי על ידי צערך זה **הגדיל ה' לעשות**, והוא כי הנה כשהקב"ה חפץ להתמלא רחמים על הארץ, מגדיל את ארץ העליונה אשר עניינה הוא שם אדנות, על ידי השפיע בה שפע רב טוב מהשם העליון, הוא שם ההוויה ישתבח לעד, וזה ענין הכתוב **ועתה יגדל נא כח ה' וכו'**, שהוא שיגדל כח שם אדנות, על ידי שפע עליון שיורק בו כנודע להריק על הארץ, ובזה יאמר, **אל תיראי אדמה** היא אדמת ישראל, כי הלא בדבר הזה **הגדיל ה'** הוא שם ההוויה את השם, שדרכו להגדיל הוא שם אדנות כדי לעשות טובה גדולה, כאשר אמר **הנני שולח לכם את הדגן והתירוש וכו'**, כמו שעתידי לומר אחרי כן **(כה) ושלמתי לכם את השנים וכו'.**

וגם **(כב) אל תיראו בהמות שדי.** שגעלתי בכם שלא מנעתי לקות הארבה הגדול הזה, כי הנה יותר ממה שהיטבתי לבני האדם היטבתי לכם, כי הנה **דשאו נאות מדבר** מאליהם, כדי שתאכלו אתם מה שלא עשיתי כן לבני האדם עד שנלאו בחרישה זריעה, וגם שהאילנות עשו פרי בלי נטיעה מחדש אינו דומה לדשא מן הארץ, כי הדשא היה יש מאין אך **תאנה וגפן**

נתנו חילם, אשר היה להם בכח נתנו והוציאו אל הפועל, וזהו **תאנה וגפן נתנו חילם**, אך **(כג) בני ציון** אל תהיה שמחתכם כשמחת **בהמות שדי**, שהיא על **כי דשאו נאות מדבר** יהי למלא בטנם גם אתם על שבעכם.

כי אם **(כג) בני ציון גילו ושמחו בה'**. שהוא למה שמתחילה הייתם רחוקים מה', ועל ידי מכת הארבה שנצטערתם שבתם עדי ונדבקתם בי, וזהו **גילו ושמחו בה'** במה **שנתן לכם את המורה לצדקה**, והוא כי הנה הסכימו המפרשים כי אומרו המורה אינו על הגשם כי אם על מלפכון לזכו לדעת המתרגם או על מלך המשיח להרי"א, ולפי דרכנו יאמר, הנה אמרתי כי מה שתגילו ותשמחו אינו על רוב דגן ותירוש, כי אם על שעל ידי כן שבתם בתשובה ונדבקתם בי, ואל תאמרו בלבבכם, כי לכם הוא להחזיק הטובה שבחרתם בטוב, כי הנה אני הוא שמשני יצרים שיש לכם יצה"ר ויצה"ט, האחד מטעה אתכם מן הדרך הטובה אל הרעה, והאחד מורה אתכם לעשות צדקה וכשרון, מה שנתתי לכם משניהם הוא את **המורה לצדקה**, שהיא המורה אתכם לעשות צדקה הוא היצה"ט, כי את הצפוני אדרבה הרחקתי אותו מכם, ומזה הוא שתעשו עיקר, ואגב זה גם מה **שיוירד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון**, מה שהיה נוהג שבעולם ליעשות בחמשה חדשים.

או **שיעור הכתוב**, מה שתעשו עיקר הוא מה **שנתן לכם את המורה לצדקה** הוא היצה"ט, כי הוא הוריד **לכם גשם וכו'**, ויחזור ויורד אל היצה"ט שהוא היה המוריד שאלמלא הוא לא הייתם שבים בתשובה, ולא היה לכם **גשם מורה וכו'**, נמצא כי מה שה' **נתן לכם את המורה** עשה לכם את כל הטובה, ואם כן **גילו ושמחו בה'** כמדובר, ומלבד מה שנתתי **גשם מורה ומלקוש בראשון** להצמיח ולברך את האדמה, עוד עשיתי לכם כי אחר היות הדגן בגורן, ולא היו הגרנות מלאים שם בגרנות ארבה אותו, עד **(כד) ומלאו הגרנות בר**. ולא אמר דגן כי אם **בר**, שלא יהיה המילוי בין תבואה ותבן ומוץ, כי אם מהבר לבדו הוא בלי המוץ, שהוא הגרעונים נקיים שנקרא בר כנודע, כמד"א אבוס בר שהוא אבוס נקי, ואומר **מה לתבן את הבר**, ואומר בר ולחם ומזון, שהיה דגן בלי קש ובלי מוץ, וכן אחר שהיין ביקבים והשמן ואין היקבים מלאים, ישיקו מאליהם כי גם שם תשתלח הברכה.

כה ושלמתי לכם את-השנים אשר אכל הארבה הילק והחסיל והגזם

חילי הגדול אשר שלחתי בכם :

כו ואכלתם אכול ושבוע

והללתם את-שם ה' אלהיכם אשר-עשה עמכם להפליא ולא-יבשו עמי לעולם :

כז וידעתם כי בקרב ישראל אני ואני ה' אלהיכם ואין עוד ולא-יבשו עמי לעולם:

(כה) ושלמתי לכם את השנים כו'.

ראוי לשים לב אומרו לכם שהוא מיותר.

ב', האם חוב היה להם על קונם שישלם להם, הלא אם לקו עונותיהם עשו להם. ג', כי הנה סדר מכתם היה גזם ואחר כך יתר הגזם **אכל הארבה ויתר הארבה אכל הילק** וכו', ואיך פה מתחיל בשני שהוא הארבה ומסיים בראשון שהוא הגזם, ומכניס בינתיים ילק וחסיל.

ד', **אומרו חילי הגדול** כי הלא ארבעה חיילות היו זה אחר זה. אך הנה בירמיה כתבנו, שהיו ישראל מתרעמים על בא צרה אחר צרה באומרים **יסרתני ואוסר**, כי הנה לא השכלתי בצרה הראשונה על מה הייתה, שהייתי כעגל לא לומד לחרוש ובוטט, שלא ידע רצון בעליו שמחויב לעבוד אותו ולחרוש חרישו, עד ששב שנית בעליו ומכהו, כך אני לא השכלתי השגחת הצרה על העוון המיוחד לה לשוב, ואלו הודעתני או השפעת בי רוח תשובה ודעת הייתי שב מהראשונה, ולמה מנעת ממני עד שהכתני עוד פעם שנית. והשיב לו הוא יתברך בסוף דבריו שעליו יכפיל טובה באומרו **רחם ארחמנו**.

ונבוא אל הענין אמר הוא יתברך, הלא אלו השכלתם לשוב במכת הגזם הראשונה, לא היה הארבה אוכל יתר הגזם וכן בכל אחד, כי צרת הגזם הייתה מספקת, על כן עתה שהשפעתו בכם את המורה הוא היצה"ט ושבתם כראוי, מה שלא עשיתי במכת הגזם, באומרי כי תחוייבו לשוב מעצמכם, על כן עתה אפליג ריבוי הטובה, לשלם לכם מה שאכלו **ארבה וילק וחסיל** שאחר **הגזם**, כי הגזם ראוי היה לכם, וזהו **ושלמתי לכם אשר אכל הארבה הילק והחסיל**, כלומר אך לא הגזם שהיה ראשון, והטעם כי הנה **והגזם** לא אשלם, כי הלא הוא לבדו **חילי הגדול, אשר שלחתי בכם** על עונותיכם, אך השלשה אחרים שלא היו כי אם על שלא שבתם אשלם לכם, כי לא היה השלוח על אשמתכם כי אם גזם לבדו.

ושיעור הכתוב ושלמתי לכם את השנים אשר אכל הארבה וכו' והגזם שהוא הראשון ולא הזכרתיו, הוא כי הוא **חילי הגדול אשר שלחתי בכם** בעצם וראשונה, ואומרו **לכם** הוא כי אמר למעלה כי על שלשה הייתה הבקשה, על **העם** ועל **האדמה** ועל **הבהמה**, והשיב הוא יתברך,

על הארץ אומר **אל תיראי אדמה וכו'**,

ועל הבהמות **אל תיראו בהמות שדי**,

ואחר כך אמר **ומלאו הגרנות בר**, שהוא כי בר שהוא משולל תבן ומוץ, הוא אשר יתרבה בגרנות עד ימלאו מתבואה נקיה.

ושמא תאמרו, למה לא יתברך גם הקש בריבוי הגדול הזה, וייטב גם לבהמות בשופע התבן, לזה אמר **ושלמתי לכם את השנים**, כלומר לכם בני האדם אשלם **השנים אשר אכל וכו'**, להפליג בריבוי אך לא לבהמה, ודי לה מה **שדשאו נאות מדבר וכו'**.

(כו) ואכלתם אכול ושבוע וכו'. אמר **ואכלתם** ולא תצטרכו לאכול כדי שביעה לשתהיו שבעים, כי אם תהיו מהתחלתכם אוכלים ושבעים מלגימא ראשונה, וזהו **אכול ושבוע**, כי על ידי מה ששבתם בתשובה על ידי המצות הנזכרים, התקדשתם עד שמעיתם מברך האוכל, כאומר למעלה **ושבעתם אותו**. כי אתם מקנים שביעה בדגן בהיותכם האוכלים, מה שאין כן איש מהאומות שיאכל ככם לא ישבע עד כדי שביעה, וזהו **ואכלתם**, כלומר בהיות אתם האוכלים **אכול ושבוע והללתם את שם ה' וכו'**, והוא כי ברכת הזן הוא לומר כי אתה זן ומפרנס אותנו, אך עתה גם אתם זנים את עצמכם, שאתם מקנים שבע באוכל, נמצא כי הוא יתברך והם הזנים, לכן מה **שוהללתם את שם ה' אלוהיכם** הוא לומר **אשר עשה עמכם**, שהוא יתברך עמכם עושה להפליא פלא, הזנה ושביעה מהתחלת האוכל, ולא בלבד תהללוהו על השבע הגדול שאחר הארבה, כי אם גם על מכת הארבה, כי הלא אם לא הייתם לוקים עתה, היו נשארם עונותיכם לאותו העולם, אך עתה קנייתם שבע גדול לגוף על ידי התשועה שמחמת הארבה, וגם לנפש כי **לא תבושו** באותו **עולם**, דשקלו למטרפסיהו בהאי עלמא, ובדבר הזה תקנו בלבבכם שלש ידיעות:

האחת, (כז) כי בקרב ישראל אני. כי ממש בקרבים ומעים של ישראל אני היא שכינה, כי על כן תאכלו **אכול ושבוע** שמלגימא ראשונה תשבעו, כי אין חומר איש הישראלי מעכב השראת שכינה בקרבו, שעל כן מתברך האוכל בקרבו.

ושנית, תדעו כי אני ה' בעל הרחמים הוא עצמו מידת הדין ואין עוד, כי אין שם אלוהים דבר נוסף נפרד משם ה' חלילה, לומר עליו שהוא עוד על שם ה', וזהו **ואין עוד**, דלא שייך ביה לומר עוד כי האחדות עצום.

עוד ידיעה שלישית והיא, כי **ולא יבושו עמי לעולם** לעתיד, כי הלא מעתה ראיתם מעין ימות המשיח, והנה עתה אתם מוציאים העתיד מתוך רמז ההווה, אך **(גא) והיה אחרי כן** לא תצטרכו לכך, כי **אשפוך את רוחי וכו'** ותראו גדולתו יתברך, אשר יפליא לעשות עין בעין כאשר יתבאר בס"ד.

פרק ג

**א והיה אחרי-כן אֶשְׁפּוֹךְ אֶת-רוּחִי עַל-כָּל-בָּשָׂר
וּנְבִאוּ בְּנֵיכֶם וּבְנֵיתֵיכֶם זְקֵנֵיכֶם חִלְמוֹת יַחְלְמוּן בְּחֻרֵיכֶם חֲזִינֹת יֵרְאוּ :**

ב וגם על-העבדים ועל-השפחות בימים ההמה אֲשַׁפּוֹךְ אֶת-רוּחִי :
 ג וְנָתַתִּי מוֹפְתִים בְּשָׁמַיִם וּבְאָרֶץ דָּם וְאֵשׁ וְתִמְרוֹת עֵשֶׂן :
 ד הַשֶּׁמֶשׁ יִהְיֶה לְחֹשֶׁךְ וְהַיָּרֵחַ לְדָם לִפְנֵי יוֹם ה' הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא :
 ה וְהָיָה כָּל אֲשֶׁר-יִקְרָא בְּשֵׁם ה' יִמְלֹט
 כִּי בְּהֵר-צִיּוֹן וּבִירוּשָׁלַם תִּהְיֶה פְּלִיטָה כְּאֲשֶׁר אָמַר ה' וּבִשְׂרֵידִים אֲשֶׁר ה' קָרָא :

(א) והיה אחרי כן וכו'.

לבוא אל הענין נקדים שלשה עניינים לרואי השמש, כי שפע הנבואה אין הכל ראויים לקבלו, כי אם מעט מזער מקדושים אשר בארץ המה, אך בדור של איש מופלג הכנה, מרוב השפע אשר יורק עליו מן השמים יתפשט גם לרבים, כאשר בימי משה שרבו נביאים מתפשט מן הרוח אשר עליו, וכן בימי שמואל בכל עבר חבל נביאים מה שאין כן מתחילה, שלא היה חזון נפרץ, וכן בימי אליהו ואלישע היה חזון נפרץ מאשר היה מתפשט מהם, מה שאין כן בדורות זולתם.

הקדמה שנית מספר הזוהר אשר אמר, שרוי בלא אשה לא יתנבא רק בחלום, כיעקב עד לא נשא אשה.

הקדמה שלישית, שיש קצירי יד שיתדמו לו חזיונות ולא יראה דבר ברור.

ונבוא אל הענין, אמר כי אחרי כן שהוא אחר דורות האלו שהוא בימות המשיח, לא ישפך שפע נבואי אל גדול הדור, שעל ידו יהיה חזון נפרץ לשלמים שבדור, כי אם לשפוך את רוחי על כל בשר כי כולם יהיו שלמים זכי האיכות, והוא כי תפסק זוהמתן באופן יהיו כולם מוכנים להינבא כמפורש אצלנו.

ועל השגת העומדים על הר סיני, שעל שפסקה זוהמתן נבאו כולם בפנים, ואז ונבאו בניכם ובנותיכם, והוא שלא יקרה כעולה על רוח האומר מה זה היה לבן קיש, שהיה חושב שההכנה מהאב תמשך, עד שהשיב שכנגדו לאמר ומי אביהם, כי אין זה תלוי באבות, וכאשר שאר נביאים מבלי היות נבואה באביהם יתנבאו, גם זה כהם, וזה יאמר, ונבאו בניכם ובנותיכם גם שאינכם נביאים יהיו בניכם ובנותיכם נביאים, כי לא באבות תלוי הדבר כי אם בקדושת העם, שמקדושתם תערה בארץ רוח ה', ואז זקניכם הפרושים מאשה חלומות יחלומון, בחורכם בעלי נשים חזיונות המתדמים לקצת נביאים קצרי ההשגה, יראו בפירוש ולא חזיון מתדמה בלבד.

(ב) וגם על העבדים וכו'. כל כך תרבה אז הקדושה שאפילו לעבדים ושפחות משוללי שורש מישראל, לא יהיה להם שפע נבואי מהתפשטות זולתם ולא על ידי מלאך, כי אם שגם עליהם **אשפוך את רוחי**, וכל זה יהיה אחר בא יום ה', כי מקודם לא אדבר רק ברמז, כי **(ג) ונתתי מופתים בשמים ובארץ.** מה שיהיה בארץ הוא **דם ואש ותמרות עשן**, ומה שיהיה בשמים, הוא **(ד) השמש יהפך לחשך והירח לדם.** לפי מראה עיני בשר, שהוא סימן מה שיחתו הגויים מהמה, והוא על כי היא הוראה על המלכויות, אשר יפלו כחדא פרזלא נחשא כספא ודהבא, שהם אשר שעבדו את ישראל, והנה מחריבי המקדש שהם העיקריים היו אדום וכשדים, אך יון ומדי לא היו כי אם שני אומות שבין השנים ההם נתעלו והיצרו את ישראל והפילים ה' מיד, את יון ביד חשמונאים ואת המן ביד מרדכי ואסתר, על כן מפלת השנים העיקריים הייתה הוראת **דם ואש**, על אדום שלו ברכת החרב שעליה משלו על ישראל, תהיה הוראת דם עליהם בארץ, שיהיה כענין האמור בגמרא כד נח נפשיה דר' יוסי שפעו מרזבי דצפורי דמא, ועל הכשדים שבאו על ישראל באש, כאומרו ומאן דלא יפל ויסגיד יתרמי לגו אתון נורא יקידתא, תהיה הוראת אש עליהם בארץ, כי הא דאמרו **באיכה רבתי** שאחר החורבן ראו אש וגפרית יוצא בהדא בקעתא דארבאל, על דרך זה תהיה הוראה על כשדים, ועל השנים שבינתיים שהם יון ומדי שהיו גאות עשן, שנתגאו על ישראל והיו כתמורות עשן כי נמחו ביד ישראל, תהיה אז הוראת שני תמורות עשן עולים מן הארץ, לרמז כי כעשן ימלחו גם באחרונה, שתדוק את ארבעתם ארץ ישראל, וכבר כתוב אצלנו שלא במקומו, איך ידוקו לעתיד נחשא כספא ודהבא אשר כבר חלפו למו, והוא במה שאמרו **בספר הזוהר** על פסוק **אשר צבאו על הר ציון**, אשר יצבאו מבעי ליה אלא שהקב"ה עתיד להביא אז את אשר צבאו והיצרו את ישראל, בשלשת השעבודים הראשונים ולא קבלו עונשם, כי מתו מיתת עצמם אז ישיבם ה' וידכאם.

ועל **מופתים שבשמים** אמר **השמש יהפך לחשך והירח לדם**, שעל העיקר שהוא על עמלק שאז הוא זמן נקמתם, אמר שהשמש הוא יעקב, כמד"א **השמש** והירח על יעקב ורחל, **יהפך לו לחשך** כי יחשך לעשו, **והירח** היא רחל **לדם**, כמו שאמרו ז"ל שאין עשו נופל אלא ביד בני בניה של רחל, שנאמר אם לא יסחבום צעירי הצאן, והענין כי אות לקות השמש בזמן ההוא שיראה חשך, ולקות הירח שיראה אדום כדם יהיה רמז אל הנזכר, וזה יהיה לפני בא יום ה' הגדול של חסד לישראל והנורא לגוים **(ה) והיה אז כל הנקרא מהגוים בשם ה' ימלט.** ואין זה כי אם בכללות האומות שהיחיד שיקרא **בשם ה' ימלט**, כי **בהר ציון ובירושלם תהיה פליטה** כוללת לכל אשר בהן, כאשר אמר ה' שהוא מאמרו יתברך, **והיה כל הנשאר בציון והנותר בירושלם קדוש יאמר לו**, ובשרידים שנשאר חוץ מציון ומירושלם אשר הגיעו לגדר אשר ה' קורא, והוא כי יש מי שטרם ידבר בו הוא יתברך הוא קורא אותו תחילה, כענין כי ה' קורא לנער דשמואל, שהוא דרך חיבה לקראו תחילה או מעין זה, כי יש שטרם ידבר בו הוא יתברך, יקראנו על ידי עצמו ויש על ידי מלאך, ואחר כך מדבר בו הוא יתברך כמו שאמרו ז"ל

בויקרא רבה, כי באברהם ויקרא אליו מלאך ה' ואחר כך הוא יתברך דבר לו, אך משה הוא הקורא והוא המדבר, וזהו ויקרא אל משה וידבר ה' אליו, ובזה יאמר, כי גם השרידים חוץ מציון וירושלם אשר הגיעו לגדר אשר ה' קורא, גם הם אינן צריכים לקרא בשם ה', כי בהם תהיה פליטה מאליהם מאתו יתברך, ומה שאמרתי שיהיו פליטה אז השרידים חוצה מפוזרים בארצות, ולא מעתה הוא כי היום ההוא יעדתי לכך.

פרק ד

א כי הנה בימים ההמה ובעת ההיא אשר (אשוב) [אשיב] את-שבות יהודה וירושלם :
 ב וקבצתי את-כל-הגוים והורדתי אל-עמק יהושפט
 ונשפטי עמם שם על-עמי ונחלתי ישראל אשר פזרו בגוים ואת-ארצי חלקו :
 ג ואל-עמי ידו גורל ויתנו הילד בזונה והילדה מכרו בין וישתו :
 ד וגם מה-אתם לי צר וצידון וכל גלילות פלשת
 הגמול אתם משלמים עלי ואם-גמלים אתם עלי
 קל מהרה אשיב גמלכם בראשכם :
 ה אשר-כספי וזהבי לקחתם ומחמדי הטבים הבאתם להיכליכם :
 ו ובני יהודה ובני ירושלם מכרתם לבני הינונים למען הרחיקם מעל גבולם :
 ז הנני מעירם מן-המקום אשר-מכרתם אתם שמה והשבתי גמלכם בראשכם :
 ח ומכרתי את-בניכם ואת-בנותיכם ביד בני יהודה
 ומכרום לשבאים אל-גוי רחוק כי ה' דבר :

(א) כי הנה בימים ההמה ובעת ההיא (ב) וקבצתי כו' ונשפטי עמם שם על עמי ונחלתי ישראל אשר פזרו בגוים. אמר מזה נמשך היות שם שרידים וגם שכני הרעים אשר סביב לארץ ישראל.

(ד) צור וצידון וכל גלילות פלשת הגמול אתם משלמים עלי. שעשיתי לכם רעה ואתם משלמים עתה או שגומלים אתם עלי מבלי היות תשלומין על מה שקדמתי.

ט קראו-זאת בגוים קדשו מלחמה העירו הגבורים יגשו יעלו כל אנשי המלחמה :
 י כתו אתיכם לחרבות ומזמרתים לרמחים החלש יאמר גבור אני :
 יא עושו ובאו כל-הגוים מסביב ונקבצו שמה הנחת ה' גבוריך :
 יב יעורו ויעלו הגוים אל-עמק יהושפט כי שם אשב לשפט את-כל-הגוים מסביב :

(ט) קראו זאת בגויים וכו'. הנה מלך המבקש לינקם מגוי או ממלכה, ומה גם אם הוא מגויים וממלכות רבים, אינו מודיעם לבל יתאזרו עליו כולם נגדו ליום מועד, אמר כי לא כן אלוהי ישראל, כי הוא ייעד לקבץ את כל הגוים ולהורידם אל **עמק יהושפט**, ולשופטם ולהשיב גמולם בראשם ככל הכתוב בסמוך, אמר עתה **קראו זאת בגויים**, כי איני מתירא שיתאזרו בשריהם של מעלה או אלוהיהם, ולא עוד אלא שאדרבה אני אומר להם, אם יש לאל ידם לינצל יכינו קרב ומלחמה, וזהו **קדשו מלחמה** יום מועד כולכם לשמור את נפשכם, **העירו הגבורים** תחילה **יגשו**, שעל ידי כן יקנו אומץ שאר ההמון, **יעלו** גם **כל אנשי המלחמה**, ומה שאמרת **קדשו מלחמה** שהוא לייעד זמן, הוא למען עשות נשק מהאיתים וממזמרות.

וזוהו **(י) כתו אתיכם לחרבות ומזמרותיכם לרמחים**. באופן שאפילו היוגבים וכורמים גם כן, עם שאינן אנשי מלחמה ולא גיבורים, עם כל זה על ידי **חרבות ורמחים** מכלי מלאכתם, החלש יאמר גיבור אני. או יאמר, הנה כולכם חלשים נגד ה', ואל יעלה על רוחכם להתגבר אצלי, כי הנה מהאיתים תוכלו עשות **חרבות ומהמזמרות רמחים**, אך החלש יאמר גיבור אני בתמיהא, האם החלש יוכל לומר גיבור אני, האם יוכל להשתנות לגבור באיתים ומזמרות ליעשות חרבות ורמחים, ואחר דברו על הרחוקים דבר על אשר סביבות ירושלם, צור וצידון וכל גלילות פלשת הנז', ואמר **(יא) עושו ובואו כל הגוים מסביב**. ואחרי אומרו מה שקראו בגויים רחוקים וקרובים, אמר כי אפילו אין לאל ידם של אלו ואלו, לבלתי התקבץ שמה כאשר גזרתי, כי הנה האמת הוא כי ונקבצו על כרחם, והוא אומרו למעלה **וקבצתי וכו', והורדתי אל עמק יהושפט** ולא יוכלו לעכב, ואחר דברו יתברך עם הגויים הרחוקים ועם הקרובים, ידבר עם ישראל עמו, ואומר לו תדע עמי למה בחר ה' במקום ההוא, על כי שמה **הנחת ה' גבוריך**, כי שמה הכניע ה' גיבוריך ישראל, על ידי האומות אשר הרבו חללים סביבות ירושלם, אל עמק יהושפט הדבק בבית המקדש מזרחה, ומלאוהו חללים הוא נחל קדרון, ואמר הנה בזה תראו ההשגחה כי חפצי לא ימוט, כי הנה לא באיתים ולא במלחמה יעוררו מאליהם.

(יב) ויעלו הגוים אל עמק יהושפט. כי יראה להם שעליה היא להם והוא עמק וזהו **ויעלו אל עמק כו'**. או ירמוז מאמרם ז"ל מסכת ע"א:

שנכנסו שם לדין רומיים תחלה ויצאו מחוייבי, אמרי, וכי מאחר דחזת מלכות פרס למלכות רומיים דלא מהניא ולא מידי מאי טעמא עיילא, אמרי אינהו סתרי בית המקדש ואנן בנינן, ואחריני מאחר דחזו לקמאי דלא מהנו ולא מידי מאי טעמא עיילי, אמרי הנך אשתעבדו בישראל ואנן לא שעבדנו וכו' ע"כ.

וזוהו ירמוז פה באומרו יעורו **ויעלו הגוים אל עמק יהושפט**, כי עם היות שהוא עמק ולא יצדק בו כי אם לשון ירידה, אמר כי ימצא במ התעוררות שיעורו ויחשבו לעולים אל עמק יהושפט,

ואם פרס יאמרו רומיים הרסו ואנו בנינו, ויחשבו שהם זוכים בדין ושעליה תהיה להם, וכן שאר אומות שלא שעבדו ועם כל זה מודים אנו, כי שם אשב לשפוט את כל הגוים כאחת, כי משפט אעשה שם בכולם.

יג שלחו מגל כי בשל קציר באו רדו כי-מלאה גת השיקו היקבים כי רבה רעתם :
 יד המונים המונים בעמק החרוץ כי קרוב יום ה' בעמק החרוץ :
 טו שמש ירח קדרו וכוכבים אספו נגהם :
 טז וה' מציון ישאג ומירושלם יתן קולו
 ורעשו שמים וארץ וה' מחסה לעמו ומעוז לבני ישראל :
 יז וידעתם כי אני ה' אלהיכם שכן בציון הר-קדשי
 והיתה ירושלם קדש וזרים לא-יעברו-בה עוד :

(יג) שלחו מגל כו'.

ראוי לשים לב אל שנויי המשלים האלו **קציר וגת ויקבים**, והנה ארז"ל שישראל דומים בעולם הזה לפני האומות כחטה עם קש ומוץ שלה, כי הקש ומוץ כל אחד אומר בשבילי נזרעה השדה, והחטה שהיא כעוטיה תוך השבולת, אומרת יגיע הגורן ותראו בשביל מי נזרעה השדה, בא הגורן חותכין הקש ודשים אותו, וזורין את החטה והקש נופל, והמוץ ידפנו רוח והחטה נותנים באוצר, כך כל אומה אומרת בשבילי נברא העולם, וישראל אומרים יבוא יום הדין לעתיד ותדעו בשביל מי נברא, בא יום הדין ועל אומות העולם מ"ה מתקיים תזרם ורוח תשאם וכו', ובישראל מתקיים ואתה תגיל בה' וכו', וכד"א באדין דקי כחדא וכו', והווי כעור מן אדרי קיט ואבנא די מחת לצלמא הות לטור רב וכו'.

וגם ידוע, כי הוא יתברך פוקד על השרים תחילה ואחר כך על אומותם, והכל יהיה לעתיד אחר גמר תשובה ותיקון ישראל, כי אז יפלו שרי האומות ואחר כך גוייהם למטה, וזה יאמר, **שלחו מגל** בקשים הם האומות מ"ה, כי כבר בשל קציר הם ישראל נתבשלו והוכשרו, והוא כי שרי האומות מ"ה איכותן למטה מישראל מפאת נפשותם, ואחר כך באו רדו למטה בעמים שבארץ המה, כי מלאה גת לידרך ולהוציא דמם, והוא ענין פורה דרכתי לבדי וכו', שהוא משל את דריכת האומות מ"ה עד הוציא דמם כצאת התירוש מהאשכולות, **כי מלאה גת** ואחר צאת דמם היא נפשות, **השיקו היקבים** הם מדורות נפשותם בגיהינום, הם נמשלו אל היקבים שתירוש שמתוך הענבים נכנס בתוכם, לומר, שלא תספיק הריגתם על עוונותם, כי עוד ימלאו מדורות נפשותם בגיהינום, והטעם הוא **כי רבה רעתם** ולא תכופר בהריגתם, ופירש ואמר מה המה האשכולות ואיזו היא הגת, לזה אמר האשכולות הם **(יד) המונים המונים**, והגת

שניתנים בו הוא **עמק החרוץ** הוא **עמק יהושפט**, כי כאשר האשכולות הם תוך הגת, כך הם **המונים המונים בעמק החרוץ**.

ושמא תאמר, הלא אין המקום ההוא רק מקום גזר הכליון חרוץ אך לא ההרג, כי אם במקומותם ובכל אדמת ישראל, לזה אמר, **כי קרוב יום ה'** לומר כי אחר שקרוב יום ה' אחר הגזרה שבמקום ההוא, הרי הוא כאלו **בעמק החרוץ**, וזהו **כי קרוב יום ה' בעמק החרוץ**.

(טו) שמש וירח קדרו וכו'. אם יאמר איש, הלא יעזרו את האומות כוכבי מזלם העולים הם למעלה, או שריהם של מעלה, או אולי עונות ישראל אשר עשו באורך הגלות מהחורבן והלאה, שיהיו כמתייאשים מן הגאולה חלילה, לזה אמר מענין ככבי מזלות הגוים מ"ה אין פחד, כי אחר **שמש וירח קדרו** כאמור למעלה, **השמש יהפך לחשך והירח לדם** שהם הגדולים, כל שכן שה**כוכבים אספו נגהם** ויוסר כחם מלהאיר שפע במושפעים מהם, וגם מענין שריהם שבשמים גם כן אין פחד, כי הנה **(טז) וה' מציון**. אשר הוא שוכן בה **ישאג** על תורה **שמציון** תצא, שהיא עגומה ע"י הגוים ההם בגלות, **ומירושלם** אשר בה בית המקדש שלא זזה שכינה מכותל מערבי, משם **יתן קולו** על אשר החריבוהו גוים, ועל ידי כן **ורעשו שמים** אשר שם שרי האומות, ואחריהם גוייהם אשר בארץ, וזהו שמים וארץ כי הרעשת שריהם תעשה רושם ותשות כח באומותם, ועל השלישית והיא, פן באורך הגלות יתיאשו מן הגאולה ויחטאו, אין פחד כי הנה **וה' מחסה לעמו**, והוא מאמרם ז"ל על ענין היות שכינה עם ישראל בכל ארבע גלויות, לשמור את ישראל מלצאת מעבודת שמים ליאבד חלילה, שאמרו שאומרת השכינה כל זמן שאני אתם לא יקנו שם רע, וזהו **וה' מחסה לעמו** הטובים לשומרם מן החטא, וגם הוא **מעוז** לכללות **בני ישראל**, שעל ידי היות שכינה בגלות הם מובטחים שיגאלו, כי ישועתו של הקדוש ברוך הוא שלא יניח שכינתו בגלות, היא עז תקות ישועת ישראל, וזהו **ומעוז לבני ישראל**.

והנה היה אפשר תהיה שכינה בגלות עם ישראל בבבל ובמדי ובאדום, אך שלא תזוז מלשכון בציון, כמ"ש **וה' מציון ישאג** למה כל כך, לזה אמר אל תתמהו על החפץ, כי הנה **(יז) וידעתם כי אני ה' אלוהיכם**. שלא הפסקתי מלכנות שם אלוהותי עליכם מהחורבן והלאה, במה שאני **שוכן בציון** עודנו **הר קדשי**, שהוא אחר החורבן שנעשה הר.

ושמא תאמרו אם **ה' שוכן בציון** ובירושלם, למה זרים נכנסים שם ואינך מקפיד, לזה אמר **והייתה ירושלם קדש**, ואז כאשר תהיה קדש מאז **וזרים לא יעברו בה עוד**, מה שאין כן עתה, כי באו בה זרים בזמן החורבן וחללוהו, ואין קדושה זולת בנקודת מושב השכינה בלבד. עוד כיוון להבטיח כי אחר התשועה אשר קוינו לא תחרב עוד, וזהו **והייתה ירושלם קדש**, שתהיה שיתקיים מאמר הכתוב **אנכי אהיה לה חומת אש כו'**, כי תהיה השראת שכינה

בכללות ירושלם, כאשר הייתה מתחלה בבית המקדש עצמו, ומאז **וזרים לא יעברו בה עוד**, כאשר היה בבית ראשון ושני.

**יח והיה- ביום ההוא יטפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב
 וכל-אפיקי יהודה ילכו מים ומעין מבית ה' יצא והשקה את-נחל השטים :
 יט מצרים לשממה תהיה ואדום למדבר שממה תהיה
 מחמס בני יהודה אשר-שפכו דם-נקיא בארצם :
 כ ויהודה לעולם תשב וירושלם לדור ודור :
 כא ונקיתי דמם לא-נקיתי וה' שכן בציון :**

(יח) והיה ביום ההוא כו'. הנה ארז"ל כי אומרו **ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השטים**, יש מעין מגדל גיבורים ויש מגדל חלשים, ויש מגדל נאים ויש מגדל כעורים, ויש מגדל צנועים ויש מגדל שטופי זמה, ומעין שטים של זנות היה ומשקה ארץ סדום, שנאמר **איה האנשים אשר באו אליך הלילה כו'**, לפיכך נתקלקל אותו מעין וכמה דאת אמר, **וישב ישראל בשטים ויחל העם לזנות**, ועתיד הקדוש ברוך הוא ליבשו, שנאמר **ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השטים**.

וראוי לשים לב איך מתייחס זה אל ראש הכתוב, אך אחרי אומרו **וזרים לא יעברו בה עוד**, שיש לדקדק מאי דאפקיה בלשון זרים ולא אמר וגוים, כי כיון שאפילו כחות הטומאה המחטיאים את האדם, או הנעשים מעונות בני אדם לא יעברו בה, כי מקדושת המקום לא יעברו ולא ימצאו שם כחות הטומאה, אמר עתה הנה אדרבה מרב טוב אשר יהיה להם ימשכו כחות טומאה, כי ירבו למו יין המשכר הרבה והרבה יין עושה, וכן חלב המשכר כמעשה דסיסרא ואולי השכרות יביא לידי זמה, לזה אמר **והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס** הוא יין, **והגבעות תלכנה חלב** וזה וזה משכרים ומביאים זמה, **וכל אפיקי יהודה הנמוכים ילכו מים**, ואפשר יהיה בהם מעין מגדל זנות כשטים, ואיך לא ימשך יהיו בה זרים הם כחות הטומאה מפאת זמה, לזה אמר אין פחד, כי הנה נמשך **מבית ה' יצא והשקה אפילו את נחל השטים**, ששותיו לא יהיה להם זמה, ואם את חוצה לארץ מטהר ומונע זמה, כל שכן בכל ארץ ישראל.

(יט) **מצרים לשממה תהיה וכו'**. הנה נאמר, **ערי קדשך היו מדבר ציון מדבר הייתה ירושלם שממה**, הפך ערי אויבינו מחריבי ארצנו, על כן אמר הוא יתברך, והיה ביום אתקן כי תחת היות אדמת ישראל מדבר, יטפו ההרים עסיס והגבעות וכו' הפך המדבר, אך **אדום** תהיה **מדבר שממה**, והתחיל במצרים וגם אמר תהיה פעם שנית באדום, לומר כי מאשר

תראו במצרים לשמה תהיה על ידי כשדים, כאשר ייעד הוא יתברך ע"י ירמיה הנביא, מזה תבטחו כי לסוף הגלות גם **אדום למדבר שממה תהיה**, כשזה נופל הוא אדום זה קם.

כי **(כ) ויהודה לעולם תשב וכו'**. ואומר הוא יתברך, הנה על שתיים רעות עשו אדום הייתה ארצם שממה, כי נתנו לחרב כולם שהם על שממות אדמת ישראל על ידי שהגלו אותם, ועל **אשר שפכו דם נקי בארצם**, והנה **(כא) ונקיתי**, הראשון שהוא הנוגע אל הארץ לגמרי, במה **שלמדבר שממה תהיה**, אך **דמם** של ישראל **לא נקיתי**, כי גם שבשלה יעברו אדום אין דם ישראל מנוקה בדם אדום, כי מי ימיר טמא בטהור, על כן שיהרגו כולם **לא נקיתי** שישא העון נקי, כי אם התחלת פרעון ורוב החוב עודנו קיים, ואל תדאגו בני על ככה, כי הנה וה' גם הוא לא נקה, מה **שוא' שוכן בציון** לבדו מבלי עמו, כהיות ציון שמם שועלים הלכו בו ואיננו לפי כבודו, ודיו לעבד להיות כרבו. ושעור הכתוב **דמם לא נקיתי** ומה **שוא' שוכן בציון** שלא נקיתי גם כן, עם שהרגתים באמרי פי.